

4(c)У-3:91 + 91(014)

Причинки до географічної термінології. I.

Написав *Др. Стефан Рудницький*.

Вступ.

Осї стрічки суть першим доповненням мого „Начерку географічної термінології“¹⁾. Се доповнення мабуть не останнє, томуто й я сзначив його порядковим числом. Воно подиктоване подібно як і „Начерк“ чисто практичними потребами. При кінця першого десятиліття ХХ-го віку розширилась фізикогеографічна система Уілема Морріса Девіса по всій європейській географічній науці, так сильно і скоро, що прямо годї найти в цілій історії нашої науки аналогічно швидкого розросту якоїсь ідеї. Коли в 1908 році я вважав відповідним подати лиш деякі найважніші терміни з дуже гарної виразні гениального Американця, то нинї бачу необхідну konieczність присвоїти всю термінологію Девіса українській мові. Я дуже далекий від безкритичного захвату над системою Девіса, однак вважаю єї дуже поважним кроком наперед у розвитку морфології і признаю їй дуже визначну дидактичну вартість. Коли нинї найвизначніші представники географічної науки на найперших світових катедрах займають ся докладним перероблюванєм та інтерпретацією девісівської системи, то думаю не від річи буде дати й нашим адептам географії спримогу покористуватись сею системою і єї термінологією.

Нинішні „Причинки“ обіймають отже передівсім цілу термінологію Девіса, п. б. о скільки вона не була узгляднена в „Начерку“. Крім сего помістив я ту деякі слова, що з ріжних причин були

¹⁾ Збірник математично-природописної секції Наукового Товариства ім. Шевченка, т. XII. ст. 1—151.

в „Начерку“ пропущені. І тепер я стараюся як найменше слів ковати, впрочім термінологія Девіса така легка і прозора, що кованини майже не вимагала. „Причинки“ суть таксамо як „Начера“ словарцем німецько-українським, лиш деякі питомі Девісу терміни подав я також в прямім переводі в англійського.

На сїм мігбим і закінчити отсе моє передне слівце. Однак при термінологічній роботі насувалися мені від давна і з великою упертістю постійно насуваються різні питання, дотичні нашої наукової термінології і мови в загалі. Хотівбим нині їх бодай поставити, бож їх розв'язане не лежить в моїх руках. Некомпетентні до розв'язки сих питань навіть українські язикослови, хибань що малиби рівночасно вповні всестороннє, всі науки без винятку обіймаюче, образоване. А в наших часах така універсальність абсолютно неможлива. Справа нашої наукової мови й термінології може рішитись тільки спільною працею загального зїзду українських учених, який вибрав би постійну комісію, постанов котрої мусів би придержуватись всякий Українець, що хотівби науково працювати в українській мові.

Чому я прийшов до таких радикальних висновків, поясню зараз, хоч тільки кількома словами. Зачну від термінології. Завдяки матеріалам, зібраним дд. І. Верхратським, В. Левицьким, І. Горбачевським і іншими, маємо вже українську термінологію майже для всіх природних наук. Так щож з того? Термінологія ся є обмежена на невеличкий кружок наукових робітників, що гуртується довкола математично-природописної секції Наукового Товариства ім. Шевченка, крім сегож лиш на галицькі шкільні підручники (і то не на всі). Поза тим обсягом майже ніхто не углядає зібраних дотепер термінологічних матеріалів і то на жаль не тільки в популярно-наукових книжках але й в наукових виданнях (пр. українського наукового Товариства в Києві). Натомість кождий автор, не жалуючи свого часу, сам творить собі термінологію, дуже часто навіть дивовижну, бо похопність до ковання нових слів у кожного пишучого Українця дуже велика. Щастє, що наша природописна наукова та популярно-наукова продукція ще така скупенька, а то невдовзі малиби ми безліч термінологій. А одної лише потреба.

Такий стан для нашої молоді науки дуже а дуже непожаданий. Бо до безлічи причин, що спиняють її розвиток, прилучилися ще одна, дуже поважна.

А усунене термінологічного безголов'я прецінь таки в наших, українських руках. Висше вказаний спосіб: загального зїзду вчених,

постійної комісії та виданих нею постанов у виді загального термінологічного словаря є одинокий. Бо на скільки знаю, видані дотепер термінологічні матеріали, хоч нігде з поважного місця не вказано їх безвартности, таки серед читаючої і пишучої публіки не мають популярности й зустрічаються з неприхильною критикою. По тім боці кордону вважають їх „галичанщиною“ і тим одним словом престиж їх убитий на 9/10-их простору нашої країни, по сїм боці кордону тамошний неприхильний осуд має теж багато значіння, крім сегож і в межах Австрії ще далеко не перевелись ті давні часи, коли то кождий інтелігентний Українець уважав себе компетентним в язикових справах. Такі обставини мусять спричинювати такий стан, який нині маємо в термінологічнім питаню. Колибди термінологічні матеріали були найповажнішим науковим збором передискутовані, справлені й усталені, тоді за прийнятою виразнею стоявби так сильний авторитет, що не хтобуть важивби ся проти него виступати і перемінювати працю термінологічних чорноробів у Сізифовий труд.

Вкінці ще дещо про нашу наукову мову в загалі. Ту справа стоїть без порівняння ліпше, бо вся наша літературна мова опирається на казочно багатій простонародній мові. На так широкій і багатій основі легко було побудувати систему нашої наукової мови. Але се зроблено дотепер лиш на поли історії та історії літератури, де маємо до діла з категоріями предметів і відносин, які можна легко представити простим оповіданєм. Навіть аналіза на сих полях науки не спричинює ніяких труднощій у вислові чи стилізації. Якже инакше стоїть справа в філософії чи в природописних науках! Ту на кождім кроці лґіонами повстають труднощі, що хвиля виринає конечність так остро заказуваної нашими язикословами субординації речень, уживання дісприкметників ітд. ітд. В популярно-природописних статях можна ще сяк так обійти ся без тих заказаних овочів. Але в стисло науковій прозі се річ немислима. Замотані квестії стислих наук, представлені такою мовою, якої домагаються тепер наші язикослови, стають ще більше замотаними, ба незрозумілими. Найліпше се видно по переводах наукових чи навіть популярно-наукових творів на нашу мову. Вони майже без винятку такі, що в багатьох випадках я мусів дуже часто заглядати до ориґіналу, щоби зрозуміти переклад. А ориґінальні чистонаукові праці українських природописців мають як найгіршу славу: в них мовляв стиль страшний, мова неможлива, спосіб представлення темний і замотаний.

Чиж ту вина авторів та перекладачів? Зовсім ні! Вина лежить в завадто одностороннім виробленю нашої наукової мови. Вона вже

вповні може вдоволити істориків чи фільольогів — натомість природописці мусять страшно бідувати і рішучо домагатися від язикословів, щоби помогли їм у всестороннім виробленню української наукової мови. Се справа першорядної ваги. На мій погляд стратилисьмо, головнож на російській Україні, неоден десяток Українців природописців, що не бачучи змоги працювати науково в українській мові, пішли на службу чужій науці.

Сих кілька висловів я вважав потрібним подати на вступі сєї частини „Причинків“. Може бути, що зможу в иншій місці розвести сї питання. Се не критика наших фільольогів, бож я не маю до сего ніяких кваліфікацій, се прямо кликанє помочи для цілої так важної царини людського знання, як є природописні науки.

A.

Abböschung	злагіднене (склону)
Ablenkung	відклонене, відклін
Ablenkungsknie	коліно відклону
Abrasionsebene	абразійна рівня
Abrasionsterrasse	абразійна тераса
Abstumpfung	притуплене
Abtragungsebene	денудаційна, знесена рівня, пенеплена
accident	перешкода, заколот
accordant jonction	рівнодонне устє
aggrade (to)	насяпуване
Altland	старосуша, материк
Amphitheater	амфітеатер, цирк, кар, ледняковий котел
Angliederunginsel	прилучений острів
Antezedenz	антеценція, упередність
Anzapfung	надточене, надрізане
arid	сухий, посушний, пустинний
attitude	лежба
Auflösung (des Flußsystems)	розв'язане
Aufpfropfung	націплене
Aufschluß	вихідня, відкривка, відслонене
Aufschüttungsterrasse	насипова тераса
auftauchen	виринати
Aufwölbung	видвигнене, висклеплене
Ausgangsform	вихідна, основна форма
Ausgestaltung	виобразоване

Ausgleichung
Aushöhlung
Auslieger

вирівнане
видовбане
відшибок, (свідок)

B.

Bad-Lands	рипища
barrier beach	коса
baselevel of erosion	ерозійна основа
bay head	головище (заливу)
beach	бережина
beheaded	стятий, полонений
Becken arides	пустинна, посушна заглибина
Becken zerschnittenes	порізана, розтята заглибина
Beckenablagerung	заглиблене відложенє
Bergland unterjochtes	підаремна, підчинена верховина
Bergsporn	гірський причілок
Beschleunigung	прискорене
bestimmt konsequent	визначно консеквентний
Binnenebene	внутрішня рівня
Blockdiagramm	блоковий діаграм
Boden gewachsener	вросла почва
Bodenbewegung	рух почви
Bolson	бользон
bowllder	пень, брус
branche	притока
Brandungshöhle	погійна нора
Brandungshohlkehle	погійний підрив, вруб
Brandungskehle	погійне горло
Brandungslinie	погійна лінія
Brecher	бовван
Bruchlinienstufe	лімнотлінійний ступень, поріг
Bruchliniental	лімнотлінійна долина
Buckel	горб
Buhne	кашиця
butte	острощовб

C.

Caliche	каліче
capture	полонене
chasm	щілина

cliff	кліф, обрив, стрім
cliff-maker	стромотворець
coastal plain	побережна рівня
cove	погійний залив
creeping (of soil)	сповз
crest	гребінь, хребет
crooked	закручений, повигнаний
cuesta	куеста, поріг
cuesta-maker, Cuestabildner	пороготворець
Cuestabrücke	куестовий міст
cut off	меандровий пролім

D.

degrade to	зносити, обнижати
Delta rückläufiges	вспятна дельта
Deltaküste	дельтове побережжє
Diffluenz	розплив
diffluierend	розпливний
dike	стіна
dismembered	розв'язаний (про річну систему)
dissection	розрізане, роздолинене
divide	вододіл
domed mountains	щовбисті, копулисті гори
drainage	водяна сіть

E.

Ebene blossgelegte	обнажена рівня
Ebene fluviale	річна рівня
Ebene zerschnittene	розтята рівня
eddy	вир, крутіж
Einbuchtung	вріз, вруб
Einebnung	вирівнане
Einebnungsfläche	вирівняна верхня
Einführung	введенне (цикла)
Einschnitten	врізуване, поглиблюване
Eiserosion	ледова ерозія
Eisfuß	ледова обнога
Eiskaskade	ледопад
Eiskliff	ледяний стрім
Eisstausee	ледовозапірне озеро

elbow of capture	коліно полонення
embayed	повирізуваний
Endform	наконечна форма
engrafted	нащиплений
enthauptet	стятий
Entwässerung zentripetale	доосереднє відводнене
Entwicklungsstadium	стадія розвитку
Episode	епізод (в циклі)
Erosion normale	нормальна ерозія, правильне жолоблене
Erosion seitliche	бічна ерозія, бічне жолоблене
Erosionsbasis örtliche	місцева ерозійна основа
Erosionszyklus (arider, glazialer, mariner, normaler)	ерозійний цикл (посушний, ледняковий, морський, нормальний)
Ertrunken	затоплений (гори, долини ітд.)
Escarpment	верстовий ступень

F.

Facette	фацета, вигляд
Falaise	фалеза, бережний стрім
Fallbildner	водопадотворець
Fall-linie, fall line	водопадна лінія
fan (of waste)	сиповий вахляр
fastreif	майже спільний
fault	лім, скид
Felsebene	скельна рівня
Felsplattform	скельна платформа
Firnmulde	фірнова лотка
flat topped	рівномірно притуплений
flood plain	річна рівня
Fluß abgelenkter	відклонена ріка
Fluß alter	стара ріка
Fluß aufgepfropfter	нащиплена ріка
Fluß ausgeglichener	вирівняна ріка
Fluß beschleunigter	прискорена ріка
Fluß enthaupteter	стята, полонена ріка
Fluß epigenetischer	епігенетична, наложена ріка
Fluß insequenter	інсеквентна, ріжнопрямна ріка
Fluß intermittierender	інтермітивна, часова ріка
Fluß longitudinaler	повздожня ріка
Fluß mäandernder	меандруюча ріка

Fluß neubelebter	новооживлена, відновлена ріка
Fluß normaler	нормальна, правильна ріка
Fluß peripherischer	периферична, крайня ріка
Fluß reifer	спіла ріка
Fluß resequenter	ресеквентна, співпрямна ріка
Fluß subglazialer	субгляціальна, підледнякова ріка
Fluß überfähriger	надздібна ріка
Fluß unterfähriger	підздібна, менче здібна ріка
Fluß verjüngter	відмолодніла ріка
Fluß verlängerter	продовжена ріка
Flußablenkung	відклонене ріки
Flußablenkung bevorstehende	надходяче відклонене ріки
Flußablenkung lange vollzogene	давнє відклонене ріки
Flußablenkung neue	новітнє відклонене ріки
Flußablenkung voraussichtliche	майбутнє відклонене ріки
Flußaufschüttungsebene	річна насипова рівня
Flußbelastung	обтяжене ріки
Flußentwicklung	розвиток ріки
Flußgefälle	спад ріки
Flußsystem aufgelöstes	розв'язана річна система
Flußwindung	закрут, меандер
Flutdelta	приливна дельта
Folgeform	прямна, слідна форма
Formlinie	формова лінія
Frane	франа
frühreif	вчасно спілий

G.

geköpft	стятий, полонений
Gekriech	сповз
Gesteinsbuckel	скельний горб
Gesteinsriegel	скельна перегорода
Gezeitendelta	временна дельта
Gezeitenmarsch	временна наплавина
Gezeitenöffnung	временна прірва
gleichsohlig	рівнодонний
Gleithang	схована збіч
Gletscherabzweigung	леднякове відгилене
Gletscherbach	ледняковий потік
Gletscherende	кінець ледняка

Gletschersattel	леднякове сідло
Gletschersystem	леднякова система
Gletschertrog	леднякове корито
Gletschertrogsee	леднякове озеро
Gletschertrübe	ледняковий каламут
gorge	звір, яруга, добра, прірва
gorge de raccordement	злучна прірва
grade	вирівнане
gradient	спад
gravel	ситець, рінь
Greisenalter	старечий вік
gully	ритвина

H.

Hangbildner	кручєтворець
Hängetal, hanging valley	висяча долина
Härtling	твердяк, монаднок
Haupttrog	головне корито
headward (erosion)	вспятна (ерозія)
Hebungsform	форма двигнення
Hebungsküste	двигнене побережє
Hochgebirgsform	високогірська форма
hog-back	верстове ребро
Hohlkehle	підрив, горло
humid	вохкий

I. J.

ice sheet	ледище, ледовище
initial form	початкова форма, праформа
inlet	тоня
Insel verknüpfte	прилучений острів
insequent	інсеквентний, ріжнопрямний
integration	зроснене
interfluve	межирічє
Jugendstadium	молодеча стадія

K.

Kar divergierendes	розбіжний кар, котел
Kar convergierendes	збіжний кар, котел
Karboden	дно кару, кітла

Karwand	стіна кару, кітла
Kliffreihe	кліфовий, обривний ряд, стрім
Kliffutschung	кліфовий сповз
Kliffsturz	кліфовий сув
Klippe aufgefrischte	відсвіжена рипа
Klippe verschwindende	зникаюча рипа
Kluse	клюза, прірва
konsequent	консеквентний, прямий
Korrelation	корреляція
Kümmersfluß	збідніла, злиденна ріка
Kuppelgebirge	копулисті гори
Küste heranreifende	досягаюче побережжя
Küste vereinfachte junge	упрощене молоде побережжя
Küste zerrissene	роздерте побережжя
Küstenart	рід побережжя
Küstenform	форма побережжя
Küstenebene lakustre	озірна бережна рівня
Küstenebene untergetauchte	затоплена бережна рівня
Küstenebene verwickelte	замотана бережна рівня
Küstenebene zonar gegliederte	полосато розчленена бережна рівня
Küstenplattform	бережна платформа
Küstenstreifen	бережна смуга

L.

Landform	форма поземеля, терену
landslide	сув, сповз
landtied island	прилучений острів
Lavadecke	крига лави
Lavaebene	лявова рівня
Lido	коса
load	сиповий тягар
lobus	льоб, язик (меандра)
lofty mountains	високі, альпійські гори

M.

Mäander eingesenkter	поглиблений меандер
Mäander freier	свобідний, мандрівний меандер
Mäanderdurchbruch	меандровий пролім
Marsch	марш, наплавина
meander belt	меандрова смуга

Meereshalde	морський насип
Mesa	меза, столиця
migration of divides	переміщене вододілів
misfit river	збідніла, злиденна ріка
Mittelgebirgsform	середногірська форма
monadnock	монаднок, твердак
mosor	мозор
Mündung gleichsohlige	рівнодонне устя
Mündung ungleichsohlige	нерівнодонне устя
Musterform	взірцева форма

N.

Nebenflußmündung	устя притоки
Nebengletscher	бічний ледняк
Nebentrog	бічне корито
Nebenwasserscheide	побічний вододіл
neck	нек, чіп
Neubelebung	оживлене, віджитє
Nische	ніша, вглублене, низок
nival	сніжний
normal	нормальний, правильний

O.

Obsequent	обсеквентний, протипрямний
Oberland	горіше, верхovina
Öffnung	отвір, діра, перерва
oldland	стара суша
outcrop	відкривка, вихідня
outlet	тоня, вихід
outlier	свідок, свідкова гора
oxbow lake	охаба

P.

Pfropfenberg	нек, чіп
piedmont	обніжна рівня
Piedmontebene fluviale	річна обніжна рівня
Piedmontzone	обніжна полоса
piracy	надточене, полонене, стате
Plateau zerbrochenes	поломане плоскогір'я
Prallhang	ударна збіч

R.

Randlich	окрайний
Randmoräne	окрайна морена
rapids	пороги, катаракти
ravine	авір, дебра, яруга, балка
reif	спілий, доспілий, дозрілий
reif zerschnitten	спіло розчленений, розтятий
Relief (mittleres, niedriges, starkes)	релеф, різьба (середня, низька, [сильна])
resequent	ресеквентний, співпрямний
Restberg	останкова, полишена гора
Resthügel	останковий, полишений горб
revived	відживший, ново оживлений
Riedel	клин, клинець (межір'яний)
Riegel	перегорода, запір, засув
rivulet	потік
rückläufig	вспятний (пр. дельта)

S.

Salzablagerung	зложище соли
Salzschichte	сільна верства
Sandinsel	пісчаний острів
Sandriff	пісчана рипа
Saugloch	понор, хлань
Schichtflut	розлив
Schichtfluterosion	розливна ерозія
Schichtlinie	верстова лінія, ізогипса, верствиця
Schichtrippenlandschaft	верстореброва країна
Schichtstufe	верстовий ступень
Schlipf	сув
Schrägstellung	скісне усталення
Schulter	плече
Schuttdecke	сипова кривля
Schutdebene	сипова рівня
Schuttfächer	сиповий вахляр
Schuttlast	сиповий тягар
Schuttlinie	сипова лінія
Schuttschnelle	сипова бистрина
Schutttransport	сиповий транспорт
Schutttzufuhr	довіз, доставка сипу
sea cliff	надморський кліф, обрив, стрім

Seeebene	оз'ярна рівня
Seitencañon	бічний яр
Seitental hängendes	бічна висяча долина
Seitental ungleichsohliges	бічна висяча, нерівнодонна долина
Seitentrog	бічне корито
Senkungsküste	западове побережжя
sequential	прямний, слідний
sheet flood	розлив
shifting divides	переміщені вододіли
sink hole	вертеп
skerries	шери
slope	круча
slope-maker	кручетворець
spätjung	немолодий, допіваючий
spätreif	пізноспілий, переспілий
spit	гак
Spitzkuppe	острощовб
Sporn	виступ, причілок
Spornende	кінчик
Spornrest	останок причілка
spur	виступ, причілок
Stadium, stage	стадія, стан
Staubebene	пил'яна рівня
Stiel	черен
Stirn	чоло (ступеня)
Störung (des Zyklus)	перепона, перешкода
Strandebene	бережинна рівня
Strandrücken	бережинний хребет
Strandvorsprung	бережинний виступ
Strecke ausgeglichene	вирівнана просторонь
Streifen freigelegter	вільна смуга
Strichdüne	смугова надма
Stromstrecke	річна просторонь
strong relief	сильний релеф, різьба
Strudeltopf	вировий глек
Struktur (deformierte, einfache, gefaltete, geneigte, horizontale, verwinkelte)	структура, будова (здеформована, проста, фалдова, наклонена, позема, замотана)
Strudelströmung	вирова течія
Stufe aufgefrischte	відсвіжений ступень
Stufenbildner	сходотворець

Stufenlehne	сходова збіч
Stufenmündung	сходове устя
Stufensporn	ступенний виступ, причілок
Sturmdelta	бурна дельта
subdivide	побічний вододіл
subdued mountains	підаремна, підчинена верховина
subkonsequent	субконсеквентний
subsequent	субсеквентний, наслідний
surf	погій
swell	відгомінна філя

Т.

Talaue	долинне болото
Taldichte	густота долини, роздолинене
Talentwicklung	розвиток долини
Talflur	долинне болото
Talschluß	головище долини
talus	завалі, насип
Talvereinigung	злука долини
Talvertiefung	долинне вглублене
Talwindung	закрут долини
Terrasse geschützte	захищена тераса
Terrassenstufe	терасовий ступень
Terrassenspitze	терасовий кінчик
Textur, texture	текстура, розчленене, роздолинене
texture (of waste)	грубість (піни, сипу)
tidal marshes	временні наплави
Tief	тоня
tilting	скісне усталене
Treppenstufe	сходовий ступень
Trogbett	(коритове) ложбище
Trogtschluß	головище корита
Trogtal	коритова долина
Trogwand	стіна корита

U.

überfähig	надздібний
Überfließgletscher	переливний ледняк
Überhöhung	перевершене
Übertiefung	переглублене

Überweitung	переширене
Uferlinie	бережна лінія
Uferstreifen	бережна смуга
ultimate form	наконечна форма
Umkehrung, Umkehr (des Reliefs)	відвернене
Umlaufberg	обіжна гора
unbestimmt konsequent	неозначено, неточно консеквентний
undercut slope	ударна збіч
Unterbrechung (des Zyklus)	перерване (циклу)
unterfähig	підздібний, ледви здібний
Untertauchung	занурене
upland	горіше, верховина
uplift	двигнене, двиг
Urabdachung	прасклін
Urbach	прапотік
Urbecken	праночва
Urentwässerungsgebiet	прасточище
Urfluß	праріка
Urflußsystem	прарічна система
Urform	праформа
Urküste	прапобережжя
Urküstenlinie	прапобережна лінія
Urmulde	пралоть, пралотка
Urmuldenlinie	пралоткова лінія
Uroberfläche	праповерхня
Ursee	праозеро
Ursenke	празападина
Urtiefeland	праниз
Urwanne	праванна
Urwasserscheide	правододіл

V.

valleuse	валеза, всяча побережна долина
Vereinfachung	виправлене, упрощене
Vereinigung gleichsohlige	рівнодонна злука
verjüngt	відмолоджений, відмолоднілий
Verknüpfung	сполучене, прилучене (островів)
Verlängerung	продовжене
Verschleppung	переташене
Verwachsen	зрастане
Verwilderung	здичіне

Verzögerung
vollreif
Vordüne
Vorgang
Vorlandvergletscherung
Vorstrand
Vulkankern

припізнене
повноспілий, доспілий
передна надма
процес, хід
чолове зледеніне
чолова бережина
черен вулькану

W.

warping
waste
watergap
weathering
Wellenbasis
wet weather rill
wiederbelebt
Windmulde
Wüstenbecken
Wüstenebene

погнуте
сип, груз
пролім, проломова долина
вітріне
основа филь
дощева ритвина
відживший, воскресший
вітрова лотка
пустинна ночва
пустинна рівня

Z.

Zerschneidung
Zertalung
Zeugenberg
zonar gegliedert
Zungenbecken
Zurückschneiden
Zurückweichen
Zweigtrog
Zweikanter
Zweizyklisch

розрізане, розгяте, розчленене
роздолинене
свѣдкова гора
полосато розчленений
языкова ночва
взадне зарізуване
пячене, відступане
побічне корито
двограняє
двоциклевий

